

LITTERATUR

PROPAGANDA UTAN HETS

Av fil. mag. GUNNAR BARKE

I Danmark har nyligen givits ut en bok med titeln »Den illegale Presse 1940—1945. En antologi.» Boken är sammanställd av fyra redaktörer — Leo Buschardt, Albert Fabritius, Morten Ruge och Helge Tønnesen —, som alla enligt förlagsreklamen har arbetat med ockupationstidens historia. De har av naturliga skäl kommit att syssla med den illegala pressen, dess uppkomst och framväxt samt dess betydelse för den danska motståndsrörelsen. Boken är försedd med ett förord av dr phil. Jörgen Haestrup, en forskare som har vigt hela sin vetenskapliga verksamhet åt studiet av dansk historia under de fem ockupationsåren, främst motståndsrörelsen. I en inledning gör så de fyra redaktörerna ett kort sammandrag av de händelser, som ledde fram till att det överhuvud skapades en illegal press och beskriver dess utveckling. Bokens huvuddel — drygt femhundra sidor — ägnas åt citat ur olika illegala tidningar. Man har valt en kronologisk disposition av stoffet, och man har koncentrerat sig på de första åren, då pressen ännu inte hade något större omfång. Det synes vara välbetänkt, eftersom den första perioden, fram till den 29 augusti 1943, då den danska regeringen upphörde att fungera, är den intressantaste. Det är under den tiden som de illegala tidningsorganisationerna byggs upp; sedan tycks det gå av bara farten. Några siffror

kan belysa utvecklingen: år 1940 utkom 1 200 exemplar, men 1945 — till början av maj — inte mindre än drygt tio miljoner exemplar. Sist i boken presenteras närmare de i texten citerade tidningarna.

I förordet diskuterar Jörgen Haestrup orsaken till att en illegal press uppstod, och han finner förklaringen — inte speciellt överraskande kanske — i det förhållandet, att den tyska ockupationsmakten omedelbart den 9 april införde ett slags indirekt censur, som skulle tjäna dubbelt syfte: dels skulle den tyska propagandan lämnas fritt spelrum, dels skulle all fri nyhetsförmedling förhindras. Resultatet blev en »abnormt skaerpet nyhedshunger» och en allmän misstro till den officiella nyheten. Man visste att den var censurerad men kanske inte exakt i vad avseende den hade beskuren. Så blev i stället den illegala, ocensurerade nyheten guld värd, och otvivelaktigt hade den illegala pressen en god marknad.

I det korta förordet hinner Haestrup givetvis inte göra några finare distinktioner. Han ger en allmänt hållen och egentligen tämligen starkt generaliserad bild av förhållandena. Man torde nog kunna ifrågasätta, hur många det var som i början av ockupationen vågade sätta lit till de anonyma publikationer som på olika vägar spreds till befolkningen.

I inledningen får man mer exakta

besked om den illegala pressens allmänna villkor, arbetsmetoder och utveckling. Utgångsläget torde ha varit förvirrande för de flesta danskar. Danmark hade ju inte kunnat bjuda något nämnvärt motstånd den 9 april, och följderna blev att Tyskland och Danmark formellt inte befann sig i krig med varandra. Den danska regeringen uppmanade från början befolkningen att vinnlägga sig om ett värdigt uppträdande mot tyskarna; någon öppen opposition kunde inte tillåtas. Regeringen beflitade sig om att upprätthålla »Ro og Orden». Även på detta område visar utvecklingen det oförenliga i de tyska önskemålen: å ena sidan ville tyskarna inkräkta så litet som möjligt på den danska friheten, medan de å den andra ville förhindra en antitysk agitation, som ju faktiskt blev följderna av en fri debatt. Först försökte man få danskarna att frivilligt avstå från en dylik agitation, men snart nog tvingades ockupationsmakten till alltmer drastiska åtgärder: offentliga möten var tidvis och demonstrationer helt förbjudna, kända publicister och talare tvingade till tystnad.

Den s. k. förhandlings- eller samarbetspolitiken, som regeringen sålunda tvingades till, hade säkerligen just då, 1940, stöd i den övervägande största delen av befolkningen. Det fanns dock danskar som protesterade, även om det måste ske i tysthet. Redan i juni 1940 utkom den första illegala tidningen, »Anonymt Blad», maskinskrivet i ungefär 30 exemplar. Inte förrän på hösten 1941 organiserades mer fasta grupper som sysslade med underjordisk upplysningsverksamhet, och 1942 blev den illegala pressen en faktor att räkna med. Då hade alla de stora och betydelsefulla tidningarna kommit i gång — Land og Folk, det kommunistiska partiets tidning, Frihedsstøtten och De frie

Danske, två konservativa tidningar, och Frit Danmark, som gavs ut av en grupp vars medlemmar kom från alla politiska partier, från kommunisten Aksel Larsen till högermannen John Christmas Möller.

De olika grupperna hade naturligtvis hela tiden stora svårigheter att kämpa mot. Det fanns för det första ingenting förberett för en underjordisk verksamhet, och man fick långsamt söka sig fram till en lämplig organisationsform. Man hade från början en ytterst bristfällig teknisk utrustning, man hade besvär med ekonomin, och det var svårt att finna ett bra gömställe, där man i någotsånär lugn och ro kunde trycka sina alster.

Det är att märka att den illegala pressen vände sig inte bara mot ockupationsmakten, utan även i nästan lika hög grad mot regeringen, framför allt mot Erik Scavenius, som oftast fick klä skott för förhandlingspolitiken. Scavenius var utrikesminister från juli 1940 och blev även statsminister hösten 1942. Den ursprungligen väsentliga uppgiften för den illegala pressen blev så att på allt sätt motverka den tyska propagandan och samtidigt göra folket psykologiskt berett att göra ett aktivt motstånd, vända det vid tanken på sabotage mot ockupationsmakten. Det man ville uppnå var en definitiv brytning med tyskarna, så att Danmark kunde inrangeras bland de allierade i kampen mot nazismen.

En sådan brytning kunde dock knappast åstadkommas enbart med hjälp av illegal press. Man fick gripa till kraftigare medel; i slutet av år 1942 började sabotagen få en sådan omfattning, att den blev besvärande för både regeringen och tyskarna. Målet nåddes i augusti 1943. Då hade oron i landet stigit så våldsamt, att regeringen inte längre kunde behär-

ska situationen, tyskarna övertog den utövande makten och införde undantagstillstånd. I den lagliga regeringens ställe trädde Danmarks Frihedsråd in, en sammanslutning av representanter för de största motståndsgруппerna.

Det är inte utan att man vid läsningen av inledningen sätter en del frågetecken i kanten. Man kan svårigen värja sig mot tanken att den illegala pressens betydelse övervärderas, och man ställs inför frågan: hur uppstod egentligen den danska motståndsrörelsen? De fyra redaktörerna tänker sig tydligen utvecklingen ungefär så, här starkt schematiserad: år 1940 fanns det ett litet fåtal danskar, som kände att man måste göra motstånd på något sätt, och den möjlighet, som stod till buds, var i stort sett endast att protestera i tal och skrift. Efter som censuren förbjöd öppen debatt, tvingades man att arbeta med illegal press. De grupper, som bildades för att utföra detta, kunde sedan vartefter vidga sin verksamhet, de kunde sätta i gång sabotagen, som blev motståndsrörelsens andra vapen. Om tidningsgruppernas egna medlemmar inte själva sysslade med sabotage, kom dessa grupper i alla fall att i inte ringa mån tjäna som rekryteringsställen för kampen mot ockupationsmakten. Slutsatsen blir, att motståndsrörelsens ursprung var upplysningsverksamhet, den illegala pressen — från den utgick alla danska initiativ.

Är nu detta med sanningen överensstämmande? Togs verkligen inga andra danska initiativ för en kamp mot ockupationsmakten?

Den danska motståndsrörelsen hade förmodligen inte blivit effektiv, om den inte dels blivit försedd med vapen, dels fått kontakt med utlandet. Dessa synpunkter synes helt ha glömts bort i inledningen. Där talas om tidningsgruppernas underjordiska verk-

samhet såsom det första tecknet på motstånd, och de blev förutsättningen för all övrig aktivitet.

Nu är dock förhållandet knappast så enkelt och entydigt. Det fanns andra krafter som tidigt arbetade på att skapa en underjordisk organisation. I maj 1940 tog redaktören i Berlingske Tidende, Ebbe Munck, kontakt med den danska generalstabens underrättelseavdelningen. Det danska försvaret hade nämligen i stort sett lämnats inakt vilket möjliggjorde att den danska underrättelsetjänsten kunde fortsätta verksamheten. Man kom överens om att officerarna skulle insamla och mikrofilma informationer om de tyska militära förhållandena i Danmark. Mikrofilmerna skulle sedan via Stockholm sändas till England. I oktober samma år installerade sig Ebbe Munck officiellt som Berlingske Tidendes korrespondent i Stockholm, och han kom alltså att tjäna som förbindelseman mellan officersgruppen i Köpenhamn och det i London sommaren 1940 upprättade Special Operations Service, SOE, vars uppgift det var att stödja och hjälpa eventuella motståndsrörelser i Europa.

Vilken betydelse för den danska motståndsrörelsen fick sedermera detta danska initiativ? Ebbe Munck var en av dem som menade, att man måste visa omvärlden, kanske framför allt England, att det i Danmark fanns kretsar eller personer, som ansåg att kapitulationen den 9 april hade varit vanhedrande för landet, och han menade också, att det underrättelsearbete, som han startade, från en blygsam början kunde växa ut till en insats, som kunde krediteras Danmark vid ett kommande fredsslut. Han räknade alltså med en engelsk seger. I London var man givetvis inte sen att inse det värdefulla i detta initiativ. Kontakten mellan officersgruppen i Köpenhamn och SOE i London kan sägas vara eta-

blerad från och med senhösten 1940, och den vidmakthölls sedan hela kriget igenom.

Redan i de första förhandlingarna mellan Ebbe Munck och engelsmännen framhövdes från engelsk sida, att det vore nödvändigt att så snart som möjligt få i gång sabotageverksamhet i Danmark. I London rekryterades tidigt bland de där boende danskarna personer, som vore villiga att först underkasta sig commandoutbildning och sedan med fallskärm kastas ner »någonstans i Danmark», ta kontakt med eventuella motståndsgupper eller själva skapa sådana, och så få till stånd ett effektivt motståndsarbete. Engelsmännen försåg dessa motståndsgupper med sprängmedel och annan för sabotageverksamhet nödvändig materiel. De grupper det här är fråga om är alltså i många fall de tidigare nämnda motståndsgupperna.

Ett annat — helt naturligt — resultat av Ebbe Muncks initiativ var, att man fick en kontinuerlig förbindelse via det neutrala Sverige mellan motståndsrörelsen i Danmark och SOE i London. De s. k. illegala routerna var en nödvändig förutsättning för kontakten mellan Danmark och England, och därmed för motståndsrörelsen. Före augusti 1943 hade dessa ruter en tämligen primitiv prägel, men i samband med den tyska aktionen mot de danska judarna i oktober 1943 startades med syfte att rädda judarna över till Sverige helt reguljära men fortfarande illegala ruter mellan Danmark och Sverige. Den viktigaste var den mellan Ebbe Munck i Stockholm och Köpenhamn.

Man ser alltså, att det är frågan om två betydelsefulla initiativ: dels det som leder fram till en illegal press och interna danska motståndsgupper, som så småningom kan utvidga sin verksamhet till att omfatta även sabotage, dels Ebbe Muncks, som ger

Danmark den oundgängliga nödvändiga kontakten med England. Det är självfallet omöjligt att göra en inbördes värdering av dessa båda initiativ, och man skall heller inte försöka sig på någon sådan. De är beroende av varandra. De interna danska motståndsgupperna skulle förmodligen ha stått sig slätt i kampen mot ockupationsmakten, om de hade haft endast ordet som vapen. Utan möjlighet till sabotage i stor omfattning hade de knappast kunnat nämnvärt oro tyskarna. Å andra sidan hade SOE inte kunnat uträtta så mycket, om det i Danmark inte hade funnits en organisation — om än något löslig i början — som kunde utnyttja den engelska materiella hjälpen. I varje fall hade det tagit längre tid att få i gång ett resultatgivande motstånd, om man från London hade varit tvungen att först bygga upp motståndsgupper. Men om man ändå vill försöka fastställa, när och hur den danska motståndsrörelsen började, så kan man inte utan fog påstå, att ursprunget snarare är den danska generalstabens illegala underrättelseverksamhet, helt enkelt därför att den kommer först i tiden.

Det kan förtjäna att påpekas, att den danska motståndsrörelsen själv på sin tid hade en väl nyanserad uppfattning om frihetskampens ursprung. I en broschyr, som våren 1943 sändes ut av Frihedsrådet, kan man under rubriken »Hvorledes blev Frihedsrørelsen til?» bland annat läsa att det kunde ha skett på det sättet, »at to gode Venner engang i 1940 eller 41 blev enige om, at 'der maatte gøres noget'. I eet Tilfælde var hermed Spiren lagd til et underjordisk Frihedsblad, i et andet til en Sabotagegruppe, i et tredie til en Gruppe, der fik Forbindelse med England.» Dessa olika grupper växte så i kampen för det gemensamma målet samman i en orga-

nisation. Broschyren i fråga är citerad in extenso i boken »Den illegale Presse».

Man skulle sålunda ha önskat, att de fyra redaktörerna hade uttalat sig mindre kategoriskt om den illegala pressens betydelse för motståndsrörelsen, detta så mycket mer som denna press ännu inte blivit föremål för en tillfredsställande undersökning.

Om man nu kan ställa sig kritisk mot vissa punkter i inledningen, så betyder det naturligtvis inte, att boken i sin helhet skulle vara utan värde. Tvärtom utgör den en spännande läsning. Det man främst fäster sig vid när man läser utdragen ur den illegala pressen under de fem hårda åren, är den lugnt sakliga ton, som

präglar artiklarna. Författarna har uppenbarligen strävat efter att på ett avgörande sätt skilja sig från den samtida tyska och dansk-nazistiska minst sagt skråniga propagandan, och de har lyckats alldeles utmärkt. Detta framstår som en än större prestation, då man betänker att de tvingades arbeta under psykologiskt sett stundom ytterst svåra förhållanden. Man kan också våga en förmodan, att en tydligt demagogisk agitation sannolikt inte skulle ha fått samma slagkraft; de danska läsarna skulle ha varit misstänksamma mot en sådan. Denna nyktra realism, välgörande fri från billighetspropaganda, är den danska illegala pressens adelsmärke.

Om förvaltning

Brännande och olöst framstår alltjämt frågan om de demokratiska statsskickens förvaltningsformer. Man fann snart, att en författning utan svårighet lät sig förändra, under det att förvaltningen med dess mångskiftande, på långvarig praxis vilande väsen ej utan uppenbart men kunde sönderbrytas eller tvärt ombildas. Själva byråkratismen såsom sådan utgör dock ingen motsättning till demokratismen. Intet är så demokratiskt sinnelag behöver hindra sin man från att, i ämbetets utövning, visa kännemärkena å fullödig byråkratism. Men den utpräglade demokrati vill, såsom värdig avläggare av fursteabsolutismen, underlägga sig förvaltningen och fostra den till sin blint lydige tjänare. Att förvaltningen härmed nedsjunker till ett redskap i ett partis händer bekymrar föga, ty enligt dogmen representerar varje demokrati »folket».

Svensk Tidskrift 1926